

بررسی عملکرد مدارس ایرانیان حاشیه خلیج فارس در دوره پهلوی اول (بحرین و کویت)

محسن پرویش^۱

اله بخش روشن روان^۲

چکیده

گرایش جدی به نظام آموزشی نوین نیز در اثر شکست ایران در جنگهای ایران و روس بود که علت اساسی ناتوانی نظامی، سیاسی و اقتصادی خود را ضعف در دانش و فنون تازه میدید. نظام آموزشی نوین از آغاز تا واپسین روزهای سلطنت قاجاریه مراحل طی نمود و در نهایت منجر به تأسیس مدارس شد. تأسیس مدارس به سبک جدید در ایران طی حاکمیت مظفرالدین شاه با سرعت بیشتری انجام گرفت. برغم تلاشهای انجام گرفته تا پایان سلسله قاجار، نظام یکپارچه آموزشی در سطح کشور شکل نگرفت. این تحول در دوره پهلوی اول با تصویب قوانین مربوطه در وزارت معارف، روند اجرایی به خود گرفت. این مدارس مختص به داخل کشور نمیشد، بلکه مدارس ایرانی در خارج از کشور نیز ساخته شده بود. بسیاری از تجار و دیپلماتهای ایرانی در خارج اقدام به تأسیس مدارس کردند. بین‌النهرین یا همان عتبات عالیات بعنوان یکی از مراکز مهم علمی و مذهبی بشمار میرفت که عده زیادی از ایرانیان و علما مقیم آنجا بودند و توانستند به اتفاق کارگزاران دیپلماسی و تجار اقدام به تشکیل و تأسیس مدارس نمایند.

روند تأسیس مدارس به شیوه نوین در اواخر دوره قاجار شتاب فزاینده به خود گرفت. این مدارس توسط تجار، شخصیت‌های سیاسی و فرهنگی تأسیس و اداره میشد. در دوره پهلوی اول تلاش گسترده‌یی برای دگرگون ساختن نهادهای فرهنگی کشور انجام شد. دگرگونی فرهنگی از طریق رشد سریع نهادهای جدید و با هدف از هم‌پاشیدن نهادهای سنتی بوسیله دولت انجام شد. از میان نهادهای فرهنگی بسیاری که در این دوره تأسیس گردید، مدارس ایرانیان خارج از کشور بود. از مهمترین این مدارس ایرانی میتوان به مدارس ایرانی حاشیه خلیج فارس اشاره نمود. نوشتار حاضر بر آن است تا عملکرد و شیوه مدیریت مدارس ایرانی بحرین و کویت را از اواخر دوره قاجار تا اواسط دوره پهلوی اول مورد بررسی قرار دهد.

کلیدواژگان

مدارس ایرانیان؛ بحرین؛ خلیج فارس؛ قاجار؛ پهلوی؛ کویت

مقدمه

تعلیم و تربیت تا دوران سلطنت ناصرالدین شاه، بشکل مکتب‌خانه‌ها بوده است، اما در اثر ارتباط با جهان غرب، زمینه ایجاد و تأسیس مدارس به شیوه نوین بوجود آمد.

این نوشتار در صدد است با تکیه بر اسناد و با روش توصیفی - تحلیلی به این پرسشها پاسخ دهد: دلایل و عوامل تأسیس مدارس ایرانی چه بوده است؟ روند فعالیت مدارس مذکور از تأسیس تا دوره پهلوی اول چگونه بوده است؟

۱. دانشجوی دکتری تاریخ دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین؛

mohsen.parvish@yahoo.com

۲. کارشناس ارشد فرهنگ و رسانه؛ roshan135910@yahoo.com

دگرگونی در نظام آموزشی و پیدایش مدارس جدید در دوره قاجار منشأ یکسری تحولاتی در ایران شد که یکی از آنها، اقتباس نظام آموزشی نوین از اروپا و تلاش شاهان، بویژه شماری از دولتمردان برای گسترش آن بود. آغاز این تحول را میتوان با تأسیس دارالفنون مقارن دانست. دارالفنون در پیشرفت تعلیم و تربیت و اخذ علوم و فنون در ایران مؤثر افتاد و به گروه انبوهی از جوانان فرصت داد تا در راه اصلاح کشور قدم بردارند (دیگار، ۱۳۷۷: ۱۰۵). اگر چه بسیاری از شاگردان این مدرسه در رشته تخصصی خود مشغول به کار نشدند و در پستخانه و تلگرافخانه بکار گماشته شدند (احتشام السلطنه، ۱۳۶۷: ۲۷). این مدرسه در فنون نظام نیز از وابستگی به خارج بی‌نیاز شده بود (مستوفی، ۱۳۴۳: ۱/۶۸).

اولین مدرسه به سبک جدید در مقطع ابتدایی (مخبر السلطنه هدایت، ۱۳۶۴: ۱۱) توسط میرزا حسن رشديه تأسیس شد که جنبه خصوصی داشت. به همین خاطر، او را بانی مدارس نوین در ایران میخوانند (رشديه، ۱۳۶۲: ۲۵). انقلاب مشروطه، بر تمامی جوانب زندگی سیاسی و اجتماعی ایران، تأثیر گذاشت. نهادهای رسمی و غیررسمی برآمده از مشروطه مانند مجلس، دولت، احزاب و انجمنها در جهت گسترش و همگانی شدن نظام آموزشی اقداماتی انجام دادند و آن را از حالت سنتی و وابسته به اراده افراد، بیرون آوردند و هر چند با مخالفت‌های داخلی و خارجی روبرو شدند، ولی توانستند نظام آموزشی را بر پا دارند که اراده افراد سبب تزلزل آن نگردد. از جمله پیامدهای مثبت رواج آموزش و پرورش نوین، ترویج نسبی بهداشت و روشهای پیشگیری از ابتلا به امراض و تأسیس بیمارستان نظامی و عمومی برای نخستین بار در تاریخ کشور را میتوان نام برد. بمنظور اجرای این امر در ۱۳۰۶ هـ.ش مجلس شورای ملی بودجه وزارت فرهنگ را افزود. در دوره پهلوی اول تلاش شد تا تمام ایرانیان، بدون وابستگیهای منطقه‌یی یا مذهبی، تحت سلطه قدرت مرکزی درآیند و همه آنها در جهت تقویت و تحکیم فرهنگ و ملیت ایرانی به ایفای نقش بپردازند. برای رسیدن به این هدف، آموزش عمومی و اجباری بعنوان ابزاری مهم مورد توجه بود. دولت پهلوی اول، سیستم واحدی برای برنامه‌ها و کتابهای درسی، امتحانات و غیره تدارک دید و برای تحقق آن، معیارهایی تعیین نمود تا ضامن اجرای دقیق این برنامه‌ها باشد. در ضمن، در سراسر

پیشینه پژوهش: درباره مدارس ایرانی در کشور بحرین و کویت تاکنون تحقیق مستقل و منظمی صورت نگرفته است. منابع اطلاعاتی نیز بصورت موضوعی و مستقل به بررسی جوانب مختلف نپرداخته اند. بیشتر تحقیقات اختصاص به مدارس قفقاز دارد؛ بطوری که فقط نوشین صباغیان در مقاله‌یی به عملکرد مدرسه اتحاد ملی ایرانیان در دوره پهلوی دوم پرداخته است. همچنین در کتاب عباس اقبال تحت عنوان بحرین و سواحل و جزایر خلیج فارس میتوان به مطالبی در ارتباط با حکام محلی بحرین و دربار مرکزی ایران دست یافت. همچنین کتاب بحرین، حقوق هزار و هفتصد ساله نفیسی هم بیشتر به مباحث سیاسی توجه نموده و از بحث فرهنگی و مدارس در آن صحبتی نشده است.

روش پژوهش: پژوهش حاضر بر پایه اسناد به بررسی موضوع پرداخته است و با وجود کمبود منابع و اسناد تاریخی تلاش شده ابتدا مختصری از رابطه ایران با کشورهای مورد نظر در دوره پهلوی ذکر شود و سپس با استفاده از منابع اطلاعاتی و داده‌هایی که بصورت پراکنده در اسناد و آرشیو سازمان اسناد و کتابخانه ملی بدست آمده است، مدارس ایرانی بحرین و کویت واکاوی گردد.

نظام آموزشی در دوره قاجار و پهلوی

نظام آموزشی در ایران تا زمان تأسیس دارالفنون بشکل سنتی رواج داشت. در این نظام، معلمان همان علما و روحانیون بودند و تمام مواد درسی عبارت بود از مختصر سواد خواندن و نوشتن و دانستن احکام مقدماتی شرع و حفظ کردن چند سوره از قرآن. به این ترتیب یک شکلی از آموزش در راستای احکام دینی توسط علما اتخاذ میشد که حافظه فرد میبایست آنچه از سوی معلم ارائه میشد از طریق تکرار دسته جمعی بخاطر بسپارد (سرمد، ۱۳۷۲: ۹۰). بگفته عین السلطنه «معلمان همان آخوندها بودند...» (عین السلطنه، ۱۳۷۹: ۱۰/۷۹۱۹). مکتب‌خانه‌ها تحت هیچ نوع ضابطه رسمی و دولتی قرار نداشتند و دولت هیچ نظارت و دخالتی در امر آموزش اعمال نمیکرد. آنها برای تأمین مخارج خود به امور دیگر میپرداختند. آنهایی که بزرگتر بودند از طرف مکتب‌دار به نام «خلیفه» مأمور تعلیم کوچکترها میشدند (صدیق، ۱۳۱۹: ۵۰۴).

بودجهٔ مدرسه کویت که در سال تقریباً معادل ۴۳۰ تومان است، پرداخته شود.

۳. از طرف وزارت جلیلهٔ معارف حکم یک نشان علمی از درجهٔ دوم، محض تشویق که بهترین وسیلهٔ تحریک اعصاب و مداومت بر فداکاری است، برای مؤسس و مدیر مدرسه، آقای میرزا حسن خان جواهری حقیقی مرحمت شود.

۴. برای اینکه ایرانیان کویت و محصلین مدرسه پرورش از اوضاع داخلی و ترقیات روزافزون وطن مقدس خود ایران مطلع و آگاه شوند، سزاوار است یکی از روزنامه‌هایی که برای سفارت سنیه شاهنشاهی از مرکز فرستاده میشود، پس از مطالعه برای مدرسهٔ مزبور ارسال گردد.

۵. اجازه داده شود هر وقت که بنده یا مفتش دیگری برای مدرسهٔ پرورش کویت می‌رود، از ایرانیان کویت برای مدرسهٔ پرورش اعانه جمع‌آوری نمایند (سازمان اسناد، شناسهٔ سند ۲۹۷/۲۸۰۳۵).

تعداد شاگردان و تدریس به زبان فارسی در مدارس ایرانی شاگردان مدرسهٔ پرورش ایرانیان کویت عموماً ایرانی بودند، اما شاگردان کویتی و هندی هم در کنار دانش‌آموزان ایرانی مشغول به تحصیل بودند؛ بعنوان مثال، عدهٔ شاگردان مدرسهٔ پرورش و ماهیانهٔ آنان اینگونه بود (همانجا).

آموزشگاهها و مدارس کشور، سازماندهی لازم برای یک نظارت جدی و منظم بعمل آمد (نعمتی، ۱۳۹۲: ۱۵۳-۱۷۲).

۱. مدرسه پرورش ایرانیان کویت:

وضعیت آموزشی، اداری و مالی

مدرسهٔ پرورش کویت مشتمل بر سه کلاس ابتدایی و یک کلاس تهیه بود. پروگرام تدریس برحسب اقتضای محل بود؛ مثلاً در کلاس سوم و دوم انگلیسی تدریس میشد، ولی دروس فارسی در آن از اهمیت زیادی برخوردار بود. اما جغرافیا و تاریخ ایران تدریس نمیشد و پروگرام دارای جنبهٔ جدید تربیتی نبود. مدیر و مؤسس مدرسه، آقای میرزا حسن خان جواهری حقیقی بود که در تأسیس مدرسه زحمات بسیاری کشیده بود. وی کسری بودجهٔ مدرسه در ماه که ۷۳/۸ روپیه بوده است را از مداخل دندانسازی تهیه مینمود. مدرسهٔ پرورش در ۳ جمادی الثانی ۱۳۴۰ ه.ش از طرف مدیر مذکور تأسیس شد. وی در باب پروگرام مدرسه مراتب ذیل را پیشنهاد نمود:

۱. هرگاه اجازه فرمایند مناسب است مقداری از اثاثیهٔ قدیمی مدرسهٔ پهلوی بصره از قبیل میز و چند عدد صندلی و چند عدد نقشه و غیره برای مدرسهٔ پرورش کویت فرستاده شود. پروگرام و روش تدریس در تحت نظارت درآمده و مدرسه دست کم سالی یک مرتبه تفتیش شود.

۲. در صورتی که وزارت جلیلهٔ معارف اضافه برای بودجهٔ مدارس ایران در بین النهرین قائل شود، مناسب است کسر

ماه‌یانه	سن	صف دوم	ماه‌یانه	سن	صف اول	ماه‌یانه	سن	صف ابتدایی
۲	۱۲	میرزا محمد تقی جواهری	۲	۹	محمد صالح بهبهانی	۲	۶	میرزا عیسی جواهر
۲	۱۳	عبدالستار محمد صالح	مجانى	۱۵	محمد رفیع عبدالرضا بهبهانی	۲	۹	عبدالوهاب عبدالحسین
۲	۱۱	حاجی مراد یوسف	۱	۹	اسماعیل میرزا حسین اصفهانی	۲	۱۰	احمد اصفهانی
۲	۱۳	عبدالخضر محمد قاسم	مجانى	۸	عبدالرفیع رسول بهبهانی	۱	۷	غلامحسین رفوگر
۲	۱۳	محمد جعفر حاجی	۱	۹	محمد منصور بهبهانی	مجانى	۶	یوسف بهبهانی
۲	۱۲	عبدالحسین کربلایی	۲	۱۲	عبدالمجید حاجی علی بهبهانی	مجانى	۱۰	غریب ابن احمد
۲	۱۳	عبدالخضر کربلایی	۲	۱۵	محمد حسن علی بهبهانی	مجانى	۱۲	عبدالرسول غلام
۲	۹	میرزا حسام جواهری	۲	۱۳	عبدالرضا مشاری			
۲	۱۶	محمد غلام شیخ	مجانى	۱۶	محمد بوعباس			
۲	۱۵	عبدالعزیز ابراهیم	۲	۱۲	حیدر اسماعیل			

ماه‌یانه	سن	صف اکابر انگلیسی	ماه‌یانه	سن	صف سوم
مجان‌ی	۱۷	سالم عرب	۲	۱۴	میرزا عبدالکریم جواهری
۲	۱۳	محمد یوسف بودی	۲	۱۴	یعقوب آقا یوسف
۲	۱۲	جاسم عطری	۲	۱۳	احمد حسن
۲	۱۵	عبدالله قان‌دی	۲	۱۴	عبدالصمد عبدالله
۲	۲۰	صالح العقیقی	۲	۱۴	محمد تقی محمد صالح
مجان‌ی	۱۸	محمد الورع			
۲	۱۷	سید احمد سید هاشم عرب			
مجان‌ی	۳۶	میرزا محمد علی رفوگر			

احصائیه مدرسهٔ پرورش ایرانیان کویت در دورهٔ پهلوی
(سازمان اسناد، شناسهٔ سند ۱۷۱۲۹/۲۹۷)

تعداد شاگردان در خرداد ۱۳۱۲ ه.ش

مجموع	تبعهٔ کویت و هندی	ایرانی	وضعیت
۷	۲	۵	مجان‌ی
۱۹	۶	۱۳	غیرمجان‌ی
۲۶	۸	۱۸	جمع

تعداد شاگردان در بهمن ۱۳۱۱ ه.ش

مجموع	تبعه کویت	ایرانی	وضعیت
۱۳	۵	۸	مجان‌ی
۹	۱	۸	غیرمجان‌ی
۲۲	۶	۱۶	جمع

از آنجا که فلسفهٔ وجودی مدارس ایرانی، ترویج زبان و ادبیات فارسی می‌باشد، بدون تردید باید زبان غالب و رایج در این مدارس نیز فارسی باشد، اما گاهی پیش می‌آید که زبان عربی، زبان غالب در این مدارس می‌شود، به همین خاطر عده‌ی نسبت به این امر واکنش نشان میدادند. جدول زیر نحوهٔ استفاده از زبانهای مختلف را در این مدرسه نشان میدهد:

تهیه	اول	دوم	سوم	چهارم	پنجم	ششم
۵	—	۸	۴	۶	۳	—
فارسی	در کتبی تدریس میشود که وزارت جلیلهٔ معارف جایز شمرده‌اند.					
عربی	در کتب منطبعه مصر و سوریه					
انگلیسی	در کتب منطبعه در انگلستان					

مدیران و معلمان مدرسه

و باید مدرسه از وجود او استفاده نخواهند کرد. ثانیاً، محل اطمینان نبوده و ممکن بود گذشته از تفهیم افکار شاگردان در مدرسه هر اتفاقی یا گفتگویی که بشود به خارج راپورت بدهد و مدرسه را در نظر دیگران، مرکز تبلیغات ایرانی جلوه داده و اسباب زحمت بشوند. کارکنان و خدمهٔ مدرسهٔ پرورش ایرانیان کویت به این شرح بود (سازمان اسناد، شناسهٔ سند ۲۸۰۳۵/۲۹۷).

مدیران و معلمان این مدرسه به استثنای چند نفر، بقیه همه ایرانی بودند که رسماً به فارسی تدریس میکردند. یکی از مسائل مهم در این مدرسه، بحث بکارگیری و استخدام معلمان ایرانی بود که کنسول ایران در بصره با استخدام معلمان غیرایرانی برای مدارس ایرانیان مخالفت مینمود؛ چرا که این مسئله چند عیب داشت: اولاً، معلم غیرایرانی خود را چندان به مدرسهٔ ایرانی علاقمند ندانسته و آنطور که شاید

اسامی کارکنان و خدمه مدرسه پرورش ایرانیان کویت

میرزا خلیل	محمد صالح برکت	میرزا حسام	عبدالستار رفیعی	میرزا محمدتقی	علی بن حسین	میرزا عبدالکریم حقیقی	میرزا حسن جواهری
مدیر صف ابتدایی	مدیر صف اول	ناظر صف اول و ابتدایی	نایب مبصر صف سوم	مبصر صف سوم	معلم سوم	ناظم	مدیر
املاء حروف	املاء بر دروس	مواظب نظم در بازی	ناظر بر املا	املاء دروس	تجوید قرآن	معلم دوم	معلم اول
سیاه تخته	حاضر و غیاب در صف	مواظب نظم در نماز	مراقب آواز و صدا	مراقب حفظ نظم	دروس ابتدایی	ملاحظه مشق‌ها	ملاحظه نظافت
مراقب جابجا نشدن		مواظب نوبه پیش نمازی		حاضر و غیاب در صف	حساب	حفظ الصحه صف دو	(صف سوم و دوم)
مواظب دوم در نماز					انشاء و عربی	تاریخ ایران	تدریس فواید
						شرعیات	تاریخ عمومی
						جغرافی	علم الاشیاء
						انگلیسی صف دوم	جغرافی
						حفظ وقت تدریس	شرعیات
						ناظر اجمالی برای تهیه دروس	گرامر انگلیسی
							کلاسیک انگلیسی
							صرف و نحو عربی
							معلم تمام کلاس اکابر
							ورزش و سرود
							انشاء فارسی
							حساب رقومی
							نقشه کشی نقاشی

عواید و مخارج و احتیاجات

یکی از مسائل اساسی در بهبود مدارس، وضعیت بودجه و تأمین منابع مالی آن می‌باشد. مدارس ایرانی پرورش در دوره پهلوی یا بصورت مستقیم زیر نظر دولت ایران اداره می‌شدند یا اینکه بصورت غیرمستقیم زیر نظر دولت فعالیت می‌کردند. بنابراین، طبیعی بود که منابع مالی خود را نیز از طریق دولت ایران تهیه نمایند. اما در بعضی مقاطع، این مدارس با کمبود بودجه مواجه می‌شدند که مشکلاتی برای دانش‌آموزان و معلمان

برنامه دروس این مدرسه، شامل دروس زیر بود: تجوید، فارسی، املاء و مشق، حساب، تاریخ ایران، علم الاشیاء، تهیه درس، جغرافی، شرعیات، خط فارسی، تحریرات تجارتي، انشاء فارسی، تحریر انگلیسی، نحو عربی، صرف عربی، گرامر، حفظ الصحه (همانجا).

معمولاً عده زیادی از دانش‌آموزان از پرداخت شهریه معاف بودند. مشکلات ناشی از پرداخت اعانه که معمولاً با تأخیرهای چندماهه داده میشد، بارها مدرسه پرورش ایرانیان کویت را تا سر حد تعطیلی کشانید.

قونسول ایران در بغداد در جواب این نامه نوشت: دبستان ملی ایرانیان به مناسبت فقدان اعتبار که به حال انحلال میرفت با اقدام کنسولگری وزارت معارف در اثر توصیه و سفارش وزارت امور خارجه قول داد تا در بودجه سال آتی خود، ماهی یکصدروپیه برای کمک به دبستان منظور و پرداخت نماید. اوضاع دبستان روز بروز بدتر میشد و وضعیت دبستان و مدیر آن از هر حیث محل تأسف بود. عاقبت تصمیم گرفته شد کمکی از حیث کتاب به شاگردان بشود تا بعد اگر بودجه برسد به آن کمک نمایند. قونسولگری بر حسب پیشنهاد مدیر دبستان از وزارت معارف تقاضا نمود که مقدار چهل جلد کتابهای اول، دوم، سوم، چهارم و پنجم برای تشویق و مساعدت به محصلین بی‌بضاعت داده شود (همانجا).

آن بوجود می‌آورد. یکی از مشکلات اساسی مدارس ایرانی، نبود منابع عایداتی مشخص و ثابت بود. بحران مالی بقدری جدی بود که این مدارس تا آستانه انحلال هم پیش رفتند. محمد حسن بدیع (کنسول ایران در بصره) برای اصلاح و بهبود مدرسه ایرانیان در کویت، نطقی در خصوص تشویق حضار بکمک و مساعدت مدرسه و اصلاح امور آن ایراد نمود و در ضمن پنجاه روپیه به مدرسه کمک کرد. در تیرماه سال ۱۳۱۴ هـ.ش مدیر مدرسه پرورش کویت نامه‌یی به قونسولگری نوشت و درخواست بودجه نمود. در این نامه آمده است در صورتی که کمک مالی به این مدرسه نشود، پیش‌آمدهای ناگواری رخ خواهد داد (سازمان اسناد، شناسه سند، ۲۹۷/۱۷۱۲۹).

آنچه از این نامه برمی‌آید آن است که عمده‌ترین مشکل مدرسه، کمی بودجه و در نتیجه آن کمی حقوق آموزگاران بود؛ چرا که اعانه کمی که به مدرسه میرسید و کفاف اداره مدرسه و پرداخت حقوق آموزگاران را نمیکرد. در عین حال، شهریه بسیار کمی از دانش‌آموزان دبستان گرفته میشد و

صورت دخل و خرج مدرسه پرورش ایرانیان کویت (سازمان اسناد، شناسه سند ۲۹۷/۲۸۰۳۵)

روپیه	انه	خرج	روپیه	انه	دخل
۱۵		کرایه مدرسه	۷		صف ابتدایی
۲۰		علی بن حسین مربی تجوید	۱۲		صف اول
۱	۱۴	مصرف آب مدرسه	۲۰		صف دوم
	۹	صابون	۱۰		صف سوم
	۹	قلم و کاغذ	۱۲		صف اکابر انگلیسی
۹۷	۸	اخراجات منزلی			

- بیست جلد کتابهای رمان برای کتابخانه و شاگردان در ساعت فراغت تا از ادبیات فارسی آگاه شوند.
- پروگرام جدید برای دروس و بعضی سرودهای تازه (سازمان اسناد، شناسه سند ۲۹۷/۲۸۰۳۵).

۲. مدارس ایرانی بحرین

بحث روابط ایران و اعراب حوزه خلیج فارس به تاریخ قبل از اسلام برمیگردد. یکی از این مناطق، بحرین بود که یکی از جزایر خلیج فارس میباشد که از دوران باستان جزء لاینفک سرزمین ایران محسوب میشده است. این جزیره که ساکنان

همچنین مدیر مدرسه احتیاجات مدرسه پرورش ایرانیان را به این شرح بیان کرده است:
- زنگ به جهت اوقات دروس
- اشتراک در روزنامه ایران
- یک میز تحریر و چهار کرسی
- یک ساعت دیواری
- ماهی پنج روپیه برای لباس چهار نفر ایتام و فقرا ایرانی
- کسر بودجه
- یک نفر فراش با ماهی پانزده الی بیست روپیه

الف) مدرسه اتحادیه ملی ایرانیان

ایرانیان مقیم بحرین برای زنده نگه داشتن فرهنگ و زبان پارسی در حوزه خلیج فارس، بویژه بحرین، دست به تلاشهای بینظیری زدند. از جمله این تلاشها تأسیس مدارس پارسی زبان در بحرین برای زنده نگه داشتن و احیای زبان و فرهنگ باستانی ایران بود. از سردمداران این نهضت عظیم، مرحوم ابوالقاسم شیرازی معروف به ایرانی بود که در سال ۱۳۰۱ ه.ش مدرسه «اتحاد ملی ایرانیان» را در بحرین تأسیس کرد (سدیدالسلطنه، ۱۳۷۰: ۴۷۶-۴۷۷). این دبستان که بکمک ایرانیان وطن دوست برای تعلیم اطفال ایرانی و آشنا ساختن آنان با تاریخ ایران در بحرین تأسیس شده بود؛ (وثوقی، ۱۳۸۱: ۳۰۹-۳۱۷؛ بهمنی قاجار، ۱۳۹۰: ۱۱۳) در ساختمان و زمینی به طول در حدود ۱۷۵ فوت و عرض ۷۷ فوت در یکی از محلات شهر منامه واقع شده بود (بحرین از دوران هخامنشی تا زمان حال، ۱۳۴۸: ۵۳؛ نشأت، بی تا: ۴۶۹). سند مالکیت این مدرسه پس از درگذشت حاج ابوالقاسم شیرازی، به نام فرزندش میرزا عباس ایرانی شد و مدرسه بیش از چهل سال و از حدود سال ۱۳۰۶ ه.ش به سرپرستی او و مدیریت اسدالله اسیری اداره میشد. اسامی مؤسسين این مدرسه عبارتند بودند از: میرزا محمد حسن شیرازی، ابوطالب بهبهانی، کربلایی محمد اسیری، محمد طاهر آل شریف بوشهری، کربلایی عباس بوشهری، کاظم رضازاده، ملاکازرونی، عباس بن حاجی ابوالقاسم شیرازی، مشهدی عباس کازرونی و برادران (سازمان اسناد، شناسه سند ۱۵۳۰/۲۹۷).

مدرسه اتحادیه ایرانیان بحرین دارای چهار کلاس بود، ولی در سه کلاس آن تدریس میشد و ۶۵ شاگرد داشت که از این بین، ۵۵ شاگرد آن پولی و ۱۰ شاگرد آن مجانی بودند. معلمان آن عبارت بودند از: محمد آل شریف بوشهری، عبدالرسول بوشهری، ضیاءالدین میرزا طهرانی (همانجا).

جایگاه و اهمیت مدرسه اتحادیه ملی بحرین

تبلیغاتی که در بحرین در خصوص تغییر دادن عقاید و احساسات میهن پرستانه اهالی آنجا اعمال میشد، ضرورت مدرسه‌یی که فرهنگ و زبان ایرانی را ترویج نماید، دو چندان میساخت. همچنین اقدامات و تبلیغاتی بر ضد ملیت و زبان

آن از نژاد مردم ایران بودند، در دوره‌های گذشته بدلیل داشتن وجوهات فرهنگی و تاریخی مشترک با مردم ایران، خود را ایرانی میدانستند؛ اما بدلیل فراز و نشیبهای گوناگونی که در ایران روی داد، بخشهایی از سرزمین ایران جدا شد و بحرین نیز یکی از این مناطق بود. در دوران زندیه، بحرین جزئی از خاک ایران بشمار میرفت، اما در پایان حکومت کریم خان زند بدلیل مشکل اساسی که از دوران صفویه خود را نشان داده بود، اعرابی از منطقه نجد عربستان، بنام آل عتوب بتدریج در بحرین نفوذ کردند. این اعراب که سنی مذهب بودند با مردم جزیره اختلافات مذهبی پیدا کردند و در اواخر دوره قاجاریه، دولت انگلستان از ضعف دولت مرکزی استفاده کرد و بموجب قراردادهایی که با بحرین منعقد کرد، بتدریج بر نفوذ خود در آن سرزمین افزود (Wilson, 1928: 264) و بعدها مدعی شد که از زمان قرارداد سال ۱۸۲۰ م دولت انگلستان شیخ بحرین را مستقل میشناخته است. انگلستان در سال ۱۳۰۶ ه.ش قراردادی با عربستان درباره بحرین (و قطر و امارات متصالحه) امضا کرد و دولت ایران نسبت به آن معاهده رسماً اعتراض نمود و از آن بعنوان «تجاوز به تمامیت ارضی ایران» به جامعه ملل شکایت کرد، ولی کار به جایی نبرد (منشور گرگانی، ۱۳۲۵: ۱۲۹-۱۳۰). با این وجود، همچنان روابط فرهنگی و آموزشی با بحرین وجود داشت. آموزش و پرورش در بحرین پیشینه‌یی نسبتاً کهن دارد. هنگامی که در دوران صفویه بحرین جزو ایران بود، همانند دیگر نقاط کشور از پیشرفتهای آموزشی برخوردار شد و بگونه‌یی یکی از مهمترین مراکز علوم شیعی در منطقه درآمد. این وضع بحرین تا اندازه‌یی اهمیت داشت که روحانیون از ایران برای تحصیل علوم فقهی شیعی به بحرین میرفتند. ایرانیان بحرین از همان آغاز تأسیس مدارس نوین به کار گسترش آموزش نوین دست زدند. هنگامی که بریتانیا جوامع عربی خلیج فارس را در تاریکی جهل نگه داشته بود، ایرانیان بحرین، مدارس و مراکز آموزشی خود را گسترش میدادند. در اوایل قرن بیستم، فارسی‌زبانان بحرین چند دبستان از جمله دبستان اتحادیه و دبستان اخوت را تأسیس کردند. این مراکز، نخست از سوی انجمن سعادت در بوشهر اداره میشد و آموزگاران از بوشهر به بحرین اعزام میشدند (مجتهدزاده، ۱۳۸۸: ۴۸۰).

اجتماعی حکومت فعلی بحرین نشوند (اسنادی از مدارس ایرانی، ۱۳۸۱: سند شماره ۳۹، ص ۱۶۲).

۲. مدیران و معلمان مدرسه

مدرسه اتحادیه ایرانیان بحرین داری چهار معلم بود که عبارت بودند از: محمد آل شریف بوشهری، عبدالرسول بوشهری، ضیاءالدین میرزا طهرانی، محمد فیروزآبادی. گزارشهایی که از طرف مؤسسين مدرسه صادر ميشد، حکایت از آن داشت که این مدرسه از کمبود حقوق و معلم در مضیقه و خواستار اعزام معلم به این مدرسه بود. مؤسسين مدرسه اعتقاد داشتند با وجود نزدیک به ۱۲۰ نفر دانش آموز، تاکنون موفق به جلب یک عده معلم فاضل و ماهر نشده‌اند. مدرسه اتحادیه بحرین بجهت عدم دسترسی به معلمان حاذق متزلزل شده بود و این در حالی بود که مدارس اعراب بحرین به هر شکلی در جهت ترقی و تعالی قدم برمیداشتند.

۳. تأمین منابع مالی مدارس ایرانی در بحرین

یکی از مسائل اساسی در بهبود مدارس، وضعیت بودجه و تأمین منابع مالی آن است. مدرسه اتحادیه بحرین منابع مالی خود را از طریق دولت ایران تهیه مینمود. اما در بعضی مقاطع، این مدرسه با کمبود بودجه مواجه میشد که مشکلاتی برای دانش‌آموزان و معلمان آن بوجود می‌آورد. یکی از مشکلات اساسی این مدرسه، نبود منابع عایداتی مشخص و ثابت بود. بحران مالی بقدری جدی بود که این مدارس تا آستانه انحلال هم پیش‌رفتند. عریضه هیئت مؤسس مدرسه ایرانیان بحرین درباره خطر انحلال این مدرسه در سال ۱۳۰۷ ه.ش خود، گواهی روشنی بر این مطلب است. در این عریضه آمده است که مدرسه اتحادیه که نزدیک به یک دهه از تأسیس آن میگذرد، بیش از پنجاه تومان بودجه ندارد که آنهم مرتباً عاید نمیشود. این در حالی است که هر ماه حدود پانصد تا ششصد روپیه مخارج این مدرسه بود.

«...لذا ما هیئت مؤسسين مدرسه فوق، تقاضا و مسئلت مینماییم که اولاً هر طور است مبلغ تصویبی را که اخیراً از وزارت جلیله معارف تصویب و مقرر شده است به مالیه بوشهر تأکید که بدون تعویق و تعطیلی به وکیل هیئت مؤسسين

ایرانی وجود داشت که اگر از آنها جلوگیری نمیشد چه بسا آثار ایرانییت را از بین میبرد و اهالی آنجا عرب یا معرب میشدند. موضوع دیگری که از اهمیت زیادی برخوردار بود. تغییر زبان بود؛ چنانکه در سالهای ابتدایی حکومت پهلوی مکالمات و مکاتبات اغلب فارسی بود، اما کم‌کم زبان عربی جانشین آن شد. بنابراین تنها نقطه اتکای زبان فارسی در بحرین، دبستان اتحادیه بود که تا حدی به ابقای زبان فارسی کمک میکرد. به همین خاطر، مؤسسين دبستان اتحادیه معتقد بودند که برای حفظ زبان فارسی در بحرین باید وسایل حفظ زبان در بین نسوان بحرین فراهم شود به همین سبب، آقای پاکروان، مدیر دبستان در نامه‌یی به وزارت معارف پیشنهاد تأسیس دبستان دخترانه را داد تا ابتدا دختران فارسی زبان، تعلیم یابند تا بعد، اولاد آنها نیز با فارسی تکلم نمایند.

وضعیت آموزشی، اداری و مالی مدرسه اتحادیه ایرانیان بحرین

۱. تعداد شاگردان و تدریس زبان فارسی در مدرسه
در اوایل افتتاح مدرسه اتحادیه، مؤسسه دیگری در بحرین وجود نداشت. در نتیجه، اطفال بحرینی اعم از عربی یا فارسی‌زبان و حتی والاد شیوخ بحرین در همین مدرسه به آموختن زبان و تاریخ و آداب و رسوم ایرانی اشتغال میورزیدند. تا اینکه زمامداران بحرین به تأسیس و اداره معارف عربی با پروگرامهای منطبق بر مقاصد خودشان مبادرت ورزیدند و مدرسه‌های زیادی با بودجه مناسب و معلمیت متخصص از عراق و شام استخدام نمودند. علاوه بر این، حکومت بحرین مخالفت‌های جدی نسبت به این مدرسه نشان داده بود و درصدد برآمده بود تا از ساعت دروس فارسی بکاهد و بجای تاریخ و جغرافیای فارسی، تاریخ و جغرافیای بحرین به زبان عربی تدریس گردد. منظور از این اقدامات، جلوگیری از فعالیت مدارس ایرانی در بحرین و از بین بردن آثار و محو زبان فارسی بود. همچنین حکومت از سرودن سرود در خارج از حیات مدرسه جلوگیری میکرد و تابلوی مدرسه را در اوایل سال جاری برداشته بود. به همین خاطر، مدیر مدرسه اتحادیه درخواست کرد که از این مدرسه با یک عده دانش‌آموز فارسی‌زبان و ایران‌پرست حمایت بیشتری نمایند تا با این درجه تحت‌الشعاع مدارس عربی و پامال نظریات سیاسی و

مدرسه اتحادیه ملی بحرین در سال ۱۳۰۸ ه.ش گزارشی در خصوص نواقص مدرسه تهیه کرد که در آن آمده است مدرسه مذکور برای رهایی از حیث احتیاج و نواقصات فعلی و کنونی باید یک بودجه صحیح کاملی که بتواند این مؤسسه را ثابت و از صدمات گوناگون مانع گردد، تعیین و مقرر نمایند. همچنین یکی از مشکلات این مدرسه، بنای عمارت آن اعلام شد که همهٔ محصلین که بالغ بر ۱۲۰ نفر بودند، در اتاق مخروب گلی‌بی بستمیبردند و تاکنون موفق به تعمیر اتاق دیگری نشده بودند و استطاعت اینکه سه اتاق دیگر را درست کنند، نداشتند. همچنین بواسطهٔ عدم داشتن معلم و بودجهٔ صحیحی در یک ساعت، یک نفر معلم دو یا سه کلاس را تدریس و تعلیم میداد و از وزارت دربار خواستند تا به ریاست معارف بنادر، امر و توصیه نماید که از مساعدت به این مدرسه کوتاهی ننمایند. این امر سبب شد تا حکمران بنادر در سال ۱۳۰۹ ه.ش کمکه‌های مالی به این مدرسه نماید که تقدیر و کلای مدرسهٔ اتحادیهٔ ملی بحرین را بدنبال داشت (سازمان اسناد، شناسهٔ سند ۴۴/۳۵۵).

مدرسه یعنی تجارتخانهٔ حاجی ابوالقاسم شیرازی و پسران پردازند. همچنین مسئلت مینماییم که یک دو نفر معلم کاری فعالی بجهت همراهی این مؤسسه مفیده عازم دارید که فوق العاده و فوق الطاقه لازم و واجب است» (سازمان اسناد، شناسهٔ سند ۴۱۱۷۱/۲۹۷).

این امر باعث شد تا رئیس معارف بنادر جنوب، در نامه‌یی به وزارت معارف چنین درخواست کند: «... چون در بودجهٔ ابلاغی سال ۱۳۰۷ ه.ق سالی پنجاه تومان از محل بودجهٔ دولتی بعنوان اعانهٔ مدرسه اتحادیهٔ بحرین منظور شده و نظر به اینکه بودجهٔ مذکوره در شهریور به بوشهر ابلاغ شد، اولیای مدرسهٔ مذکور مطالبهٔ اعانهٔ پنج ماههٔ اول سال را مینمایند، لذا مستدعی است حوالهٔ پنج ماه اول سال مدرسهٔ مذکور را از محل بودجهٔ دولتی امر به پرداخت فرمایید که این مؤسسه بتواند قروض خود را ادا نماید» (همانجا).

صورت حساب یکسالهٔ مدرسه اتحادیهٔ ایرانیان بحرین (سازمان اسناد، شناسهٔ سند ۲۹۷/۱۵۳۰۱)

ماه	دخل	روپیه	ماه	خرج	روپیه
ذیحجه	بابت حق تعلیم شاگردان	۷۵	ذیحجه	مواجب معلمین	۱۷۰
ذیحجه	بابت اعانهٔ مستمری	۸۰	"	آب شرب و پاکت و جای مهر	۱۱۰
محرم	بابت حق تعلیم شاگردان	۷۰	"	کرایهٔ مدرسه و مواجب فراش	۴۳
محرم	بابت اعانهٔ مستمری	۶۰	"	میز و تخته	۵
صفر	بابت حق تعلیم شاگردان	۷۵	محرم	مواجب معلمین	۱۷۰
صفر	بابت اعانهٔ مستمری	۸۰	"	مواجب فراش	۲۵
ربیع الاول	بابت حق تعلیم شاگردان	۹۰	"	آب شرب	۱۰
ربیع الاول	بابت اعانهٔ مستمری	۴۱	صفر	مواجب معلمین	۱۷۰
ربیع الثانی	بابت حق تعلیم شاگردان	۷۰	"	مواجب فراش	۲۵
ربیع الثانی	بابت اعانهٔ مستمری	۵۰	"	آب شرب و کوزه و سطل	۷
جمادی لاول	بابت حق تعلیم شاگردان	۷۳	ربیع الاول	مواجب معلم	۱۷۰
جمادی لاول	بابت اعانهٔ مستمری	۴۳	"	مواجب فراش	۲۵
جمادی الثانی	بابت حق تعلیم شاگردان	۷۰	"	آب شرب	۴
جمادی الثانی	بابت اعانهٔ مستمری	۴۱	ربیع الثانی	مواجب معلمین	۱۷۰
رجب	بابت حق تعلیم شاگردان	۷۷	"	مواجب فراش	۲۵
رجب	بابت اعانهٔ مستمری	۴۲	ربیع الثانی	آب شرب	۲

ماه	دخل	روپيه	ماه	خرج	روپيه
شعبان	بابت حق تعليم شاگردان	۶۳	جمادى الاول	موجب معلمين	۱۷۰
شعبان	بابت اعانه مستمرى	۴۸	"	موجب فراش	۲۵
رمضان	بابت حق تعليم شاگردان	۷۴	"	آب شرب	۱
رمضان	بابت اعانه مستمرى	۴۵	جمادى الثانى	موجب معلمين	۱۷۰
شوال	بابت حق تعليم شاگردان	۷۵	"	موجب فراش	۲۵
شوال	بابت اعانه مستمرى	۴۲	"	آب شرب	۱
ذيقعه	بابت حق تعليم شاگردان	۷۳	رجب	موجب معلمين	۱۷۰
ذيقعه	بابت اعانه مستمرى	۴۴	"	موجب فراش	۲۵
			"	آب شرب	۲
			شعبان	موجب معلمين	۱۷۰
			"	موجب فراش	۲۵
			"	آب شرب	۳
			رمضان	موجب معلمين	۱۷۰
			"	موجب فراش	۲۵
			"	آب شرب	۲
			شوال	موجب معلمين و فراش	۱۹۵
			"	آب شرب	۵
			ذيقعه	موجب معلمين و فراش	۱۹۵
			"	آب شرب	۷

ب) مدرسه اخوت بحرين

امكانات گويای معضل اساسی این مدرسه بود که از کمبود بودجه و نداشتن ساختمان رنج میبرد. بحران مالی در سال ۱۳۰۸ هـ.ق بگونه‌ی پیش رفت که مؤسسين مدرسه، در نامه‌ی به وزیر دربار، از کمبود بودجه مدرسه گله کرده و در ادامه از میزان اهمیت مدرسه در نگهداری از زبان و آداب و رسوم ملی، شرایط محلی بحرين و سعی حکام بحرين در ترویج زبان عربی و انگلیسی بجای زبان فارسی و شدت عملی که در این مورد به خرج میرفت، سخن گفتند. در بخشی از این نامه آمده بود که «امروزه حکومت بحرين همّت بر توسعه و بسط معارف گذارده که بواسطه معارف در این جزیره مهم نفوذ خود را زیاد نماید؛ ولی چه معارفی که در حقیقت با روح ایرانیت و نفوذ او می‌جنگد و در صدد است که محبوبیت دولت انگلیس را در قلوب اطفال این جزیره تزریق نموده و روح ایرانیت را بکلی افسرده نماید. بدیهی است که نفوذ و اقتدار هر

یکی دیگر از مدارس ایرانی بحرين، مدرسه اخوت ایرانیان بود؛ مدرسه‌ی که هیئت مؤسسين مدرسه اتحادیه شدت به آن می‌تاختند. آنها حاج عبدالنبی بوشهری مؤسس این مدرسه را فردی دروغگو و دشمن و ضد ترقی معارف و نام ایرانی می‌شمردند. از نظر آنان وی برای اینکه مدرسه اتحادیه را از بین ببرد مدرسه‌ی بنام اخوت تأسیس کرده است تا بین ایرانیان افتراق و جدایی بیندازد و اولیای متعلمین مدرسه اتحادیه را منزجر و اذهانشان را در حق و کلای این مدرسه بدگمان سازد که فرزندان خود را از مدرسه اتحادیه به مدرسه اخوت ببرند. با این وجود، مدرسه اخوت هم مانند مدرسه اتحادیه در بحرين به کار خود ادامه میداد. این مدرسه هم مانند مدارس دیگر از کمبود بودجه رنج میبرد. نامه‌های هیئت مؤسس مدرسه اخوت ایرانیان مبنی بر درخواست تخصیص بودجه لازم از طرف دولت ایران جهت مرمت، بازسازی و تهیه

بودجه است، بطوری که به هر آموزگاری بتوان دست کم صد روپیه در ماه داد.

۳. اگر ممکن شود دولت دو آموزگار خوب به دبستان بدهد که خود دولت نیز وسیله ورودشان را به بحرین فراهم نماید.

۴. با توجه به نقصان تحصیلی، اگر حقیقتاً دولت بخواهد در بحرین از راه معارف کارهایی بنماید باید یک دبیرستان و دو دبستان ذکور و دو دبستان اناث تدریجاً بدست مردم تأسیس و تکمیل نماید (سازمان اسناد، شناسه سند ۲۶۸۸/۲۹۷).

نتیجه‌گیری

دولت پهلوی اول با تمرکز قدرت سیاسی و تدوین ایدئولوژی ملی برای نوسازی، زمینه‌ها و بسترهایی را فراهم نمود. در این دوره برای پیشرفت کشور، کسب دانش و فراگیری علوم در اولویت قرار داشت. در همین راستا، وزارت معارف با تدوین برنامه‌های یکپارچه ملی و نظارت دقیق و مستمر، به توسعه کمی و کیفی مدارس جدید پرداخت. بخشی از این مدارس، در خارج از ایران بودند. مدارس ایرانی بحرین و کویت زیر نظر دولت ایران اداره میشد. در این مدارس تعداد زیادی از دانش‌آموزان ایرانی مقیم بحرین و کویت به تحصیل میپرداختند. این مدارس از لحاظ آموزشی و مالی، وضعیت مطلوبی نداشتند. بررسی برخی اسناد نشان میدهد که این مدارس در موارد بسیاری دچار مضیقه مالی بوده‌اند؛ بگونه‌ای که از کمبود بودجه، کتاب درسی و معلم رنج میبردند. به همین منظور، مدیران و مفتشان مدارس ایرانی از وزارت معارف تقاضای معلم و کتاب برای تدریس داشتند تا فرهنگ ایرانی و زبان پارسی را ابقا نمایند.

ملت در ترقی و تنزل بواسطه معارف آن است. چون مؤسسه ملیه اخوت ایرانیان، تحت سرپرستی اشخاص فعال درجه اول ایرانیان این جزیره تأسیس شده، بعد از اینکه مدرسه ایرانیان در این جزیره درجه صفر را دارا بود، این مؤسسه با کمال جدیت بنام سعادت ایرانیت قد راست نموده و تمام شاگردان خود را که ۷۵ نفر بودند، متحدالشکل نموده و به سرودهای ملی آنها را مترنم نموده و تعلیم مشق با طبل و فولوت به آنها داده و ورزشهای بدنی که جالب توجه عامه اهالی این جزیره واقع گردیده، به این واسطه حکومت نظر خود را به این مؤسسه معطوف بدارید با وجودی که مدرسه اخوت دارای چهار معلم و مدیر میباشد که حقوق آنها ماهوار ۱۸۰ تومان میشود بعلاوه فراش و لوازم التحریر و کتاب که کلیه آن بالغ بر دوپیست تومان ماهوار میشود. تمام این مصارف را جهت بسط نفوذ ملیت و تربیت نوباوگان وطن عزیز خود که رجال آتیه مملکتند، عهده‌دار شدیم و منتظر مساعدت از جانب دولت میباشیم» (سازمان اسناد، شناسه سند ۲۷/۲۹۳).

در سال ۱۳۰۸ ه.ش ابوالقاسم شیرازی، رئیس هیئت مؤسسه مدرسه اخوت بحرین در مکاتبه با وزارت دربار، نواقص عمده مدرسه اخوت را برشمرد. وزارت دربار هم با وزارت معارف در مورد تخصیص اعتبار جهت رفع نواقص موجود به شرح زیر مکاتبه نمود:

۱. نقصان بنای دبستان طبق نقشه منضمه معلوم است که با پنج اتاق کوچک برای هفت دانش پایه و احتیاجات دیگر دبستان کافی نیست. راه اصلاح، دادن اعتبار است برای ساختن دو اتاق در زمین منضمه و بنای بقیه احتیاجات در قسمت فوقانی که بطور متوسط با وضع حاضر برای هر اتاقی ۱۵۰۰ روپیه تمام میشود.

۲. نقصان بودجه که در برابر آموزشگاههای دیگران و شاگردانی که از همین دبستان فارغ‌التحصیل شده و بودند تحصیل زیادتری در خارج کار گرفته‌اند. کارکنان از حقوق کم خودشان ناراضی و تا حال چند نفر از آنان دبستان را ترک گفته‌اند. باید حقوق کافی به آنان داده شود تا دلگرم باشند و از طرفی دیگر بواسطه زیاد شدن اروپاییان در بحرین، قیمت زندگی خیلی بالا رفته است. راه اصلاح، دادن اضافه و پرداخت

منابع فارسی

- آرشيو سازمان اسناد ملی ایران، شناسه سند ۲۸۰۳۵/۲۹۷
- _____، شناسه سند ۱۷۱۲۹/۲۹۷
- _____، شناسه سند ۱۵۳۰۱/۲۹۷
- _____، شناسه سند ۲۹۷/۴۱۱۷۱
- _____، شناسه سند ۳۵۵/۴۴
- _____، شناسه سند ۲۹۳/۲۷
- _____، شناسه سند ۲۹۷/۲۲۶۸۸
- احتشام السلطنه، محمود؛ *خاطرات احتشام السلطنه*، تهران: انتشارات زوار، ۱۳۶۷.
- *اسنادی از مدارس ایرانی در خارج و مدارس خارجی در ایران*، مرکز اسناد ریاست جمهوری، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۱.
- *بحرین از دوران هخامنشی تا زمان حال؛ انتشارات وزارت امور خارجه، اداره نهم سیاسی*، ۱۳۴۸.
- بهمنی قاجار، محمدعلی؛ *تمامیت ارضی ایران*، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی، ج ۱، ۱۳۹۰.
- دیگر، ژان پیر؛ *ایران در قرن بیستم، بررسی اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در یکصد سال اخیر*، ترجمه عبدالرضا (هوشنگ) مهدوی، تهران: نشر البرز، ۱۳۷۷.
- رشديه، شمس الدین؛ *سوانح عمر*، تهران: نشر تاریخ ایران، ۱۳۶۲.
- سدیدالسلطنه، محمد علی؛ *تاریخ مسقط و عمان و بحرین و قطر و روابط آنها با ایران*، تصحیح احمد اقتداری، تهران: نشر دنیای کتاب، ج ۱، ۱۳۷۰.
- سرمد، غلامعلی؛ *اعزام محصل به خارج از کشور در دوره قاجاریه*، تهران: نشر بنیاد، ۱۳۷۲.
- صدیق، عیسی؛ *تاریخ فرهنگ ایران*، تهران: سازمان تربیت معلم و تحقیقات تربیتی، ۱۳۱۹.
- عین السلطنه، قهرمان میرزا؛ *روزنامه خاطرات عین السلطنه*، بکوشش مسعود سالور و ایرج افشار، تهران: انتشارات اساطیر، ج ۱۰، ۱۳۷۹.
- مجتهدزاده، پیروز؛ *خلیج فارس، کشورها و مرزها*، تهران: انتشارات عطایی، ۱۳۷۹.
- مخبرالسلطنه هدایت، مهدیقلی خان؛ *خاطرات و خطرات*، تهران: انتشارات زوار، ۱۳۶۴.
- مستوفی، عبدالله؛ *شرح زندگانی من*، تهران: انتشارات زوار، ج ۱، ۱۳۴۳.
- منشور گرگانی، محمدعلی؛ *نفت و مروارید، سیاست انگلیس در خلیج فارس و تاریخ و جغرافیای جزایر بحرین*، تهران: انتشارات مظاهری، ۱۳۲۵.
- نشأت، صادق؛ *تاریخ سیاسی خلیج فارس*، شرکت نسبی کانون کتاب، بی جا: بی تا.
- نعمتی، نورالدین؛ *ادوای، مظهر؛ «مدارس کلیمیان و نظام نوین آموزش ملی در ایران»*، *مجله پژوهشهای علوم تاریخی*، دوره پنجم، ش ۲، زمستان ۱۳۹۲.
- وثوقی، محمدباقر؛ *تاریخ مهاجرت اقوام در خلیج فارس*، *دانشنامه فارس*، تهران، ۱۳۸۱.
- منبع انگلیسی
- Wilson, Arnold, *the parsian gulf*, London, 1928.